

ROBERT VINKENBORG

RETOUR BERLIJN EN TERUG

**Het verzwegen leven van een dwangarbeider
en zijn verboden liefde**

Uitgeverij De Kring

DEEL 2

BERLIJN 1943

Kaart in de bus

‘Laat ik dan eindelijk maar vertellen hoe ik, Cor van de Poel, in 1943 in Berlijn terecht ben gekomen. Het begon allemaal met een kaart die in de bus viel.

Tja, die kaart: een onheilstijding.

We woonden in Amsterdam in de Watergraafsmeer, dicht bij het Ajaxstadion.

1943 was al een rampjaar voor ons gezin, voor heel Amsterdam natuurlijk. En precies in die donkere tijd, midden in de oorlog, ging mijn moeder dood. Kanker. Mijn vader stond er vervolgens met vier kinderen alleen voor. De ellende van de oorlog was niet alleen buiten maar nu ook onze woning ingekomen door dit verlies.

Ik moet ook zeggen dat ik een betere band met mijn moeder dan met mijn vader had. Daar kon niemand wat aan doen verder. Terugkijkend was ik destijds als 19-jarige geen blijde jongen. Van onbezorgdheid is in de oorlog natuurlijk sowieso geen sprake. De wereld om mij heen was rot. Ook zonder de dood van mijn moeder was het allemaal al ellendig genoeg.

Als oudste zoon hield ik me zo sterk mogelijk, de tijd was er niet naar om te rouwen. In zekere zin was mijn moeder ook nog in huis, in ieder geval dicht bij mij. Het maakte mijn verdriet niet minder rauw, en die rauwheid hing in huis, schuurde mijn ziel. Wegslikken. Dat ben ik mijn hele leven ben blijven doen. Niet rouwen betekent ook: niet verwerken.

“Ach, we mogen niet klagen,” zei mijn vader altijd en die woorden heb ik overgenomen. Ik vind dat ook echt. Er waren ergere dingen, veel ergere dingen. En dat het altijd nog erger kon, zou ik nog wel ondervinden.

Ik dook in de boeken, maar die namen de somberheid niet weg.

Tot Doortje kwam, die prachtige meid. Ineens was ze daar,

in december 1942. Mijn vader was trambestuurder en hij nam zomaar een vreemde vrouw mee naar huis die een onderduikadres zocht. Het was alsof iemand in een donkere kamer de feestverlichting aandeed. Joodse Doortje, die bij ons gezin kwam onderduiken.

Het zat 'm niet alleen in hoe ze eruitzag. Het was ook hoe ze deed. Doortje kon met een paar kleine dingen al lucht in huis brengen. Ze was een engel die ongevraagd ook nog eens liefdevol voor mijn zieke moeder Arendje ging zorgen, tot aan haar sterfbed in juni 1943.

Soms zaten we beneden en was er even geen bezoek en geen gedoe. Dan pakte ik een boek van de plank. Zij kwam er stil bij zitten, op een stoel vlak bij de deur, zodat ze meteen weg kon als er iemand binnenkwam. Ze vroeg wat ik las. Ik noemde een titel, zij zei: "Lees eens voor."

Dan las ik een stukje hardop, een paar regels maar. Ze luisterde met haar hoofd een beetje scheef, alsof ze alles precies wilde begrijpen. Soms lachte ze om iets wat ik zelf niet eens grappig vond. Of ze zei: "Nee, dat klopt niet." Dan legde ze uit waarom.

Op een avond – ik weet niet meer welke – keek ze opeens naar me op met zo'n blik alsof we al jaren samen waren, terwijl we elkaar nog maar net kenden. En toen voelde ik het heel simpel: dit is gevaarlijk. Niet vanwege de moffen, maar vanwege mij. Ik werd verliefd. Alsof ik ineens weer ergens in geloofde.

En we wisten allebei, los van elkaar, dat we heel graag bij elkaar hoorden en elkaar 's nachts wakker hielden – ook toen we niet veel later gescheiden werden van elkaar.

Onze onderduikster was tweeëntwintig en sliep op zolder. We spraken haar naam niet uit als er mensen over de vloer kwamen. Haar naam was geen woord meer, maar een risico.

En toch bleef ze voor mij niet “de onderduikster”, niet “het meisje op zolder”, maar Doortje. Dat onderscheid maakte alles ingewikkelder en tegelijk eenvoudiger.

Voorzichtig doen waren we wel gewend; ze was niet de eerste die bij ons onderdook. “Je laat iemand niet vallen als de wereld dat wel doet,” verklaarde mijn vader de komst van onderduikers. En daarmee was ze er. Punt. Meer werd er nooit over gezegd. Het was ook niet iets heel erg bijzonders.

Doortje en ik hadden woorden die nergens genoteerd stonden. Bijnamen, korte zinnnetjes, bliksemsnelle grapjes. Taal die niet op lijsten kon belanden. Het was ons kleine voordeel in een wereld waarin alles werd geregistreerd. Zo waren we privé, ook als we niet alleen waren.

Op de zeldzame momenten dat Doortje en ik alleen waren, vergaten we even hoe dun de vloer was waaronder ze kon verdwijnen. We sliepen dicht bij elkaar alsof de oorlog dan minder ruimte kreeg. Meer hoef ik daar niet over te zeggen. En we hadden zo onze manieren om in elkaars armen in slaap te vallen. In plaats van naar zolder te gaan, verstopte ze zich al eerder in mijn bed: ook een vorm van onderduiken. Om niet op te vallen, kwam ik laat naar boven, naar de verdieping waar ook mijn zussen sliepen. Ze spraken er nooit over. Doortje en ik waren verliefd. We waren elkaars schuilplaats in een huis in een verstikkende stad gevuld met het verdriet waarover niemand sprak.

Het was een mooie tijd, voor in de oorlog dan en zo pal na het overlijden van mijn moeder. Ik had wat omhanden, zeg maar. Maar dat zou niet zo blijven. Er was een onheilstijding onderweg.

Ik weet nog precies hoe die kaart eruitzag, die door de brievenbus was geduwd, ik denk aan het einde van het voorjaar van 1943. Vaalgeel, op stevig karton, met een zwart stempel

van het Arbeitsamt. Weinig uitleg. Alleen een paar regels in onpersoonlijke taal: dat ik me moest melden bij een kantoor van het Gewestelijk Arbeidsbureau. Natuurlijk kreeg ik die kaart; ik was in maart net negentien geworden.

Arbeitseinsatz.

Slechter nieuws kon niet. Want natuurlijk wist ik wat dit betekende: gedwongen werken voor de Duitse oorlogsmachine. Ze waren me dus toch niet vergeten, waar ik lang op had gehoopt. Hoe naïef was ik eigenlijk? De Duitsers waren in alles pünktlich – ze hadden de hele bevolkingsadministratie allang in handen. Even zoeken op geboortedatums, en je viste de 19-jarigen er zo uit.

Godverdomme.

Wie niet kwam opdagen, werd door de moffen als saboteur bestempeld. En sabotage betekende vergelding. Met moffen bedoel ik de nazi's. Duitsers hebben ik nooit kunnen en willen haten.

Ik gaf het “arbeidsbevel” met lood in de schoenen aan mijn vader. Had hij al niet genoeg aan zijn hoofd? Hij las de oproep zonder iets te zeggen. Mijn drie zussen zwegen ook, maar ik zag hun schouders verstijven. Ik voelde vooral de ogen van Doortje op mij gericht. Ik durfde niet terug te kijken, omdat ik wist wat er dan zou gebeuren. Niet meteen, niet met ruzie, maar met dat ene moment van stilte waarin alles duidelijk wordt.

Mijn vader hield die vervloekte kaart in zijn hand. Geel karton. Stempel. Hij liet zijn blik er nog eens over glijden alsof hij een rekening controleerde. Mijn zussen zaten stokstijf. Niemand zei iets. Alleen het tikken van een lepel tegen een kopje.

Ik voelde Doortjes blik vanaf de zijkant. Niet smekend, niet dramatisch. Alleen: *zeg iets*.

Maar ik hield mijn ogen op de tafel. Ik keek naar het hout,

naar een vlek, naar niets. Alsof ik daarmee het gevaar kon afwenden.

Toen mijn vader zei: “Cor moet weg”, hoorde ik heel zacht hoe Doortje opstond. Haar stoel schoof een paar centimeter achteruit. Dat geluid zei genoeg. Ze liep zonder iets te zeggen naar boven.

Pas toen ze weg was, durfde ik weer te ademen.

De mededeling van mijn vader was ook vreselijk voor mijn zusjes, besepte ik als hun grote broer. Dat ik hen ook zou missen, daar wilde ik niet aan denken. Het zou ook te egoïstisch zijn om aan mijzelf te denken.

“Cor moet weg,” vatte mijn vader, Rinus, de kaart nog maar een keer samen: “Als Cor onderduikt, dan komen ze hier en vinden ze Doortje en worden wij allemaal gestraft.” Duidelijk pa, ik kan geen kant op, dat is wat je me vertelt, schoot door mijn hoofd. Omwille van mijn zussen slikte ik mijn woede en frustratie in, maar ik voel het vandaag steeds. Ik kon en wilde Doortje niet missen.

Mijn jongste zus – Ineke, ze was pas twaalf – legde een hand op mijn arm.

“Dan kom je toch gewoon weer terug?” Alsof ik op schoolreisje moest.

“Natuurlijk kom ik weer terug,” zei ik zo achteloos mogelijk.

Toen stond ik op en liep naar boven, naar de zolder. Het rook er naar stof en oud hout. Het kleine raampje was half dicht en ergens tikte iets – een los latje, een touwtje – alsof het huis zelf zenuwachtig was.

Doortje zat op de rand van het bed. Stil. Haar handen lagen in elkaar gevouwen alsof ze zichzelf vasthield. Toen ik naar binnen kwam, keek ze niet meteen op. Pas toen ik haar naam fluisterde, draaide ze zich om en zag ik dat ze huilde.

Ik ging naast haar zitten en deed alsof ik wist wat ik deed. Alsof ik een man was. Alsof ik haar met één zin gerust kon stellen.

“Het komt goed,” zei ik. Veel te snel. En ik wist dat natuurlijk helemaal niet. Ik zei het omdat er iets moest staan tussen haar en de afgrond. Niet omdat ik de toekomst kende.

In mijn hoofd begreep ik mijn vader. Als ik onderdook, kwamen ze hier. Dan doorzochten ze het huis. Dan gingen ze ook naar zolder. Dan vonden ze haar. Ik had de laarzen nog in mijn oren van de razzia's. De vrachtwagens in de straat. De mensen die met een tas naar het Muiderpoortstation werden opgejaagd. Als ze eenmaal besloten hadden dat ze je wilden hebben, dan restte alleen nog maar de uitvoering; zeer punctueel en met grof geweld.

Tegelijk voelde ik iets anders, iets waar ik me bijna voor schaamde: woede. Omdat ik net, het voelde als een minuut geleden, weer iets had gevonden dat op geluk leek. Mijn moeder dood, het huis vol zwijgen, en ineens Doortje. Iemand die mij aankeek alsof ik niet alleen maar de oudste zoon was die sterk moest zijn. Is hunkering het juiste woord? Dat wat ik voor haar voelde. En nu moest ik dat loslaten. Niet omdat ik het wilde, maar omdat een kartonnen kaart dat besliste.

Doortje keek naar me alsof ze alles tegelijk wilde vragen en niet durfde. Ook zij hield zich groot.

“Wat nou als...” begon ze. Ze maakte de zin niet af, maar ik wist wat ze bedoelde: wat nou als je niet terugkomt? Wat nou als je daar verdwijnt en ik alleen achterblijf?

En tegelijk dacht ik iets anders, even scherp, even rauw: wat nou als ze jou weghalen? Wat nou als ik weg ben en jij wordt hier gevonden? Wat dan? Waarheen? Ik wist niet precies hoe en wat, maar ik begreep wel dat de Duitsers weinig goeds van plan waren met de Joden. Dat zag ik elke dag op straat, bij het prikkeldraad rond de Jodenhoek.

Ik sprak die gedachte niet uit. Ik kon haar niet nóg banger maken dan ze al was. En misschien durfde ik het ook niet, omdat het op het moment dat je het uitspreekt opeens nog echter wordt.

Ik pakte haar hand. Even maar. Kort. Alsof ook dat stiekem moest blijven.

“We gaan schrijven,” zei ik. “Elke dag. Jij aan mij, ik aan jou.”

Ze knikte. Alsof dat het enige was wat we nog wél konden regelen in een wereld die verder overal tussendoor glipte.

Angst over haar lot ging in me wonen. Ik miste haar al zonder een stap buiten de deur te hebben gezet.

Wanneer zou dit allemaal ophouden? Wanneer konden we weer een keer samen wandelen?

Ik liep de laatste maanden vaak alleen door de buurt. De Middenweg met zijn jonge jarendertigblokken, het stadion van Ajax in De Meer – vóór de oorlog een zee van stemmen – lag er stil bij. Op wedstrijddagen hoorde je nog weleens een flard geroep, maar het klonk gedempt, alsof het uit een andere wereld kwam. De tram rinkelde schraler, het gelach bij de groenteboer was verdwenen. Op brievenbussen werden namen weggekrast.

Het Waterlooplein was leeg. De winkels van Joodse middenstanders waren geplunderd of dichtgetimmerd. De razzia's kwamen onverwachts. Trams die stil stonden. Mannen met geweren die huizen binnenstormden. Kinderen die huilend op straat stonden. Na de Februaristaking van 1941 was het verzet voorzichtig geworden. Iedereen kende iemand die was opgepakt. Of erger. Toch waren er nog steeds mensen die onderduikers in huis namen, zoals wij.

Je kon het niemand kwalijk nemen als ze het niet deden.

Maar wij deden het wel. Het was vanzelfsprekend, niet iets om je voor op de borst te kloppen.

En de jacht op Joden ging maar door. De razzia van 20 juni 1943, in Oost dus ook, de Watergraafsmeer, vergeet ik nooit meer. Vroeg in de ochtend hoorde ik het gestamp van laarzen, fluitjes, geschreeuw en zware auto's. Duitse soldaten en Nederlandse agenten zetten de straten af, hele gezinnen werden uit hun huizen gesleurd. Ik zag hoe de Copernicusstraat leegliep richting het Muiderpoortstation. Bekenden met een tas of koffer, sommigen op sloffen. Mannen en vrouw gescheiden. Er was geen tijd om afscheid te nemen. Vrachtwagens, hondenriemen strak. De trams stonden scheef stil, alsof zelfs de stad de adem inhield. Mensen konden dus zomaar verdwijnen. Voorgoed, begreep ik na de oorlog.

Vanaf die ochtend keek ik anders naar ons huis. Niet langer als thuis, maar als een plek die elk moment kon worden opengebroken. En bij alles wat ik zag – laarzen, vrachtwagens, honden – had ik vooral één vraag: hoelang blijft Doortje nog veilig, daarboven? Ondergedoken bij mij?

Na de razzia waren er steeds minder gordijnen open, minder stemmen in de straat. Natuurlijk zag ik dat er gestolen werd uit die lege huizen. Ik had steeds meer angst Doortje kwijt te raken. Waarheen? Naar werkkampen? Natuurlijk kenden wij de redes en rassenwaan van Hitler, wij wisten van de Kristallnacht. Nee, de Joden werden echt niet opgehaald om ergens te gaan werken. Maar hoe en wat? Pas na de oorlog hoorden we van de gaskamers.

Wij hadden het nog goed, vergeleken met de mensen die uit hun huizen werden gesleurd, of de verzetsmensen die openlijk tegen de muur werden gezet. Dat ze vooraf gemarteld werden, hoorde ik pas na de oorlog.

Wat mij al veel langer angst inboezemde, was een boek dat

[lees verder in het boek]